

sâbü'rî'nin (ö. 405/1014) kendi döneminde bu hususta bir ittifakın bulunduğunu söylemesinden bu tamlarının yaygınlaştığı anlaşıyorsa da tüm bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İlim", 4; Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. M. Kâmil el-Kassâs), Dimaşk 1405/1985, II, 149; Râmhürmûzî, *el-Muḥaddiṣü'l-fâşıl* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, s. 425, 431, 432, 433, 519-520, 522; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü'ulûmi'l-ḥadîṣ* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Medine-Beyrut 1397/1977, s. 260; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, Haydarâbâd 1357, s. 284, 288, 293-294, 296-298, 322, 330, 332, 333, 334; İbn Abdülber, *Câmi'ü beyâni'l-ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), II, 175-180; Kâdî İyâz, *el-İlmâ* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1389/1970, s. 90, 91, 122-123, 124, 127-128, 130; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîṣ*, s. 135-136, 138-139, 142; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 330; VIII, 404-405; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 58; II, 45; Abdülmecîd Mahmûd, *Ebû Ca'fer et-Ṭahâvî*, Kahire 1975, s. 189-194, 279-280; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk Üç Asır)*, İstanbul 1996, s. 84-86, 88, 96-97.

AHMET YÜCEL

İHBÂRÜ'L-ULEMÂ bi-AHBÂRİ'L-HÜKEMÂ (إخبار العلماء بأخبار الحكماء)

İbnü'l-Kiftî'nin

(ö. 646/1248)

Târîḫü'l-ḥükemâ

adıyla da bilinen biyografik eseri
(bk. İBNÜ'L-KİFTÎ).

İHBÂT (الإحباط)

İman esaslarına
veya ilâhî emirlere aykırı
hareket etmenin
yapılan iyi amellerin sevabını
yok etmesi anlamında
bir Kur'an terimi.

Sözlükte "boşa gitmek, değerini kaybetmek" anlamına gelen *ḥabṭ* kökünden türemiş olup "boşa çıkarmak, silip yok etmek" demektir. Terim olarak bazı davranışların iyi amellerin sevabını yok etmesini ifade eder. Râgıb el-İsfahânî değerini kaybeden amelleri üç gruba ayırır. Birincisi imandan yoksun kimselerin işledikleri amellerdir (el-Furkân 25/23). İkincisi, dünyevî menfaat sağlama amacı taşıdığından Allah rızasına yönelik olmayan uhrevî amellerdir. Üçüncü grup, sâlih amel niteliği taşımakla birlikte beraberinde kötü ameller işlenmek suretiyle kıy-

meti düşen fiillerdir; bazı âyetlerde "terazilerin hafif gelmesi" ifadesiyle anlatılan da budur (*el-Müfredât*, "ḥbṭ" md.). Ancak İsfahânî'nin üçüncü grup için işaret ettiği âyetlerin bu şekilde yorumlanması müfessirlerce benimsenmemiştir (Taberî, VIII, 164; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥü'l-ğayb*, XIV, 29-30).

Kur'an-ı Kerîm'de *ihbât* kelimesi geçmemekle birlikte aynı kökten bazı fiil kalıpları kullanılarak bir kısım inanç ve davranışların iyi amelleri boşa çıkaracağı açıklanmıştır. Bu âyetlerde belirtildiğine göre Allah'ın âyetlerine ve âhirete inanmayanlar, ilâhî hükümleri inkâra yeltenenler, müşrikler, münafıklar, sadece dünya hayatını tercih edip onunla yetinenler, peygamberleri öldürenler, insanlar arasında adaletle hükmetmek isteyenleri katledenler, Allah yolundan yüz çeviren ve başkalarının da bu yolu takip etmesine engel olanlarla Hz. Peygamber'e saygısızlıkta bulunanların amelleri boşa gidecektir. Ayrıca Allah'ın indirdiği hükümlerden hoşlanmayan ve ilâhî gazabı celbedecek görüşlere uyup Allah rızasını kazanmayı hiçe sayanların amelleri de boşa çıkacaktır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ḥbṭ" md.).

Hadislerde de iyi amellere ait sevabın bazı sebeplerle yok olacağı aynı kökten gelen fillerle belirtilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber, amellerin sevabını yok eden günahları işlemekten Allah'a sığınmayı tavsiye etmiş, bazı davranışlar yüzünden amellerin boşa gideceğini zanneden sahâbîlerin yanıldığını açıklamış, böylece amellerin geçerlilik veya geçersizliğine hükmetmenin ancak Allah'a ait olduğuna işaret etmiştir (*Müsned*, III, 137; IV, 180; Buhârî, "Megâzî", 38, "Diyât", 17; Müslim, "Bir", 137). Buhârî, "Müminin farkına varmadan amelinin boşa gitmesinden korkması" başlığını taşıyan bir babda ashâbın böyle bir kaygı içinde bulunduğunu ve Hasan-ı Basrî'nin de müminin mutlaka amelinin boşa çıkabileceği endişesi taşıması gerektiğinden söz ettiğini nakletmiştir (Buhârî, "İmân", 36).

III. (IX.) yüzyıldan itibaren kelâm âlimleri *ihbât* meselesini va'd-va'id, sevap-ikab çerçevesinde ve tekfirle birlikte tartışmışlardır. "Örtmek" anlamındaki *kefr* kökünden gelen *tekfir*, "son anda gerçekleştirilen bir itaat vasıtasıyla geçmiş günahların örtülmesi ve cezalarının düşmesi" diye tanımlanıp literatürde *ihbât*la birlikte incelenmiştir. Kelâmcıların *ihbât* ve *tekfir*le ilgili görüşlerini dört nok-

tada toplamak mümkündür. 1. *İhbât* ve *tekfir* hem iman hem de amel açısından geçerli olan bir ilkedir, çünkü naklî ve aklî deliller bunu göstermektedir. Mu'tezile, Hâricîler ve Zeydiyye âlimleri ana hatları itibarıyla *ihbât* ve *tekfir*in geçerliliği görüşünde birleşmişlerdir. Dayandıkları başlıca delillerden biri âyet ve hadislerde iyiliklerin kötülükleri gidereceği ve bazı inanç ve davranışların iyi amelleri yok edeceğinin açıkça belirtilmesidir. *İhbât* ve *tekfir* ilkesi, nasların bu açıklamalarına dayanmaktan ve onları bir kural halinde ifade etmekten başka bir şey değildir (Yahyâ b. Hamza el-Alevî, s. 111-112). Ayrıca mükellefin genellikle hem itaat hem mâsiyet işlemekte olduğu varsayımından hareket edilebilmektedir. Bu durumda itaat ve mâsiyet eşit veya biri diğerinden fazla olacağından çok olanın az olanı geçersiz kılması söz konusudur. Mükellef, gerçekleştirdiği ameller sebebiyle mükâfat veya cezaya ya aynı ölçüde müstahak olur yahut birini diğerinden daha fazla hak eder. Her ikisine aynı ölçüde müstahak olması uzak bir ihtimaldir. Şu halde daha fazla hak ettiği husus geçerlilik kazanır, yani sevabı daha çok hak etmişse azabı, bunu daha çok hak etmişse sevabı yok olur. Bu durum *ihbât* ve *tekfir* ilkesinin doğruluğunu gösterir (Kâdî Abdülcebbar, s. 624-625). 2. *İhbât* sadece inançta, *tekfir* ise hem inanç hem de amellerde geçerli bir ilkedir. Buna göre müslüman iken kâfir olanın inkârı yaptığı iyi amelleri yok eder, kâfir iken müslüman olanın imanı da geçmişte işlediği kötülükleri giderir. Müslümanın mâsiyetleri ise itaatlerini ve bunlara ait sevabı ortadan kaldırmaz. Eş'ariyye, Mâtürîdiyye, İmâmiyye-İsnââşeriyye ile Abbâdî b. Süleyman gibi bazı Mu'tezile âlimleri bu görüşü benimsemiştir (Mâtürîdî, s. 337-338; Teftâzânî, II, 232; Ca'fer es-Sübḥânî, II, 862). Bu grubun dayandığı başlıca deliller şunlardır: Naslar, zerre kadar da olsa işlenen her türlü hayır ve şerrin karşılığına mutlaka görüleceğini haber vermektedir (ez-Zilzâl 99/7-8). Zâhirî mânası itibarıyla *ihbât*ın geçerli olduğunu ifade eden diğer naslar da bu nasların ışığı altında te'vil edilmelidir (Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'l-Erba'în*, s. 221-222, 235-236; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Temhîdû'l-uşûl*, s. 268-269). *İhbât*ın amellerde geçerli olması zulmü gerektirir, zira bu takdirde itaat ve mâsiyet işleyen bir müslüman mâsiyeti çoksa hiç itaat etmemiş, itaati çoksa hiç günah işlememiş gibi telakki edilecek-

tir (Şeyh Müfîd, s. 361-362; Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'l-Erba'in*, s. 236; Ca'fer es-Sühbânî, II, 863-865). İhbât taraftarlarınınca yapılan istidlâllerde bazı yanlışların bulunduğu belirtilmiştir. Meselâ itaatle mâsiyetin eşit olması halinde müslümanın amellerine karşılık vermenin imkânsız olduğu ileri sürülmektedir. Halbuki bu durumda itaat dikkate alınabilir, çünkü yapılan bir itaate karşılık on sevabın, mâsiyete mukabil ise bir günahın verileceği naslarda bildirilmiştir. Şu halde iyi ve kötü amellerin eşit olması durumunda sevap tarafının dikkate alınacağını söylemek mümkündür (Neseî, II, 787; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, s. 449). Ayrıca mâsiyete terettüp edecek olan azap tevhid inancını ve onun sevabını yok etmez, çünkü tevhidin sevabı fısık terketmenin sevabından büyüktür. Bu da bir kebîre işleyen bütün itaatlerinin yok olacağını iddia eden ihbât anlayışını geçersiz kılar (İbn Fûrek, s. 159-160, 172-173). 3. Küfrün bütün iyi amelleri, itaatlerin de mâsiyetleri sileceğinde şüphe yoktur. Küfür dışında büyük günah olan mâsiyetler ise imanı ortadan kaldırmamakla birlikte bazı itaatlerin sevabını yok edebilir. İbn Teymiyye ile onun izinden giden bazı Selefiyye âlimleri bu görüştedir. Başlıca delillerinden biri, naslarda zina edenlere uygulanacak ceza beyan edildiği halde onların kâfir oldukları belirtilmemiştir. Yine naslarda, sadaka verilen kişiye eziyet etmenin ve yapılan iyiliği başına kakmanın sadakaya ait sevabı geçersiz kıldığı, büyük günah işlemenin de amelleri boşa çıkardığının bildirilmesi (el-Bakara 2/264; Muhammed 47/33), bazı mâsiyetlerin bazı itaatleri geçersiz kılacağına delil teşkil eder. Mâsiyetler bütün itaatlere ait sevabı yok etseydi âhirette amellerin tartışılmasına gerek kalmazdı. Öte yandan farz ve vâcib olan ibadetlere ait rükünlerden birini terketmek ibadeti bütünyle geçersiz kılmaz, sadece eksik hale getirir (İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, X, 638-639; *Minhâcû's-sünne*, V, 296-298). 4. İhbât ve tekfir konuları hem dünya ve âhiret açısından hem de büyük ve küçük günah bakımından farklılık arzeder. Tekfirle, sadece farzları yerine getirmenin büyük günahları örtmesi kastedilirse bu anlamda bir tekfirden söz edilemez. Fakat ihbât ve tekfirle, âhirette sevaplarla büyük günahların tartışılıp büyük günahların sevaplar karşılığında silinmesi ve sonunda günah miktarınca sevapların azalıp tükenmesi kastedilirse bu doğrudur. Ayrıca bir büyük günahın

hangi itaat karşılığında silineceği bilinmez. Küçük zannedilen bir iyilik âhirette büyük bir günahı yok edebilir. Küçük günahlara gelince bunlar yapılan itaatlerle dünyada silinir. Samimi bir tövbe de hem küçük hem büyük günahları yok eder. İbn Receb ve Seffârî'nin gibi bazı Selefi-Hanbelî âlimleri bu görüşte olup daha çok hadislerle ve ashâpla tâbiinden nakledilen rivayetlere dayanmışlardır (Seffârî'nî, I, 377-379).

İhbât ve tekfir konularında tartışmaların daha çok ihbât üzerinde yoğunlaştığı ve âlimlerin çoğunluğunun tekfiri benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. İlgili naslar dikkate alındığında ihbâtı mutlak anlamda reddetmenin mümkün olmadığı kabul edilmelidir. Zira inkâr ve şirkin yanı sıra Allah'ın indirdiği hükümleri hiçe saymak, insanları Allah yolundan alıkoymak, Hz. Peygamber'e saygısızlık göstermek, adaleti emredenleri öldürmek, âhireti inkâr etmek gibi inanç ve davranışların yapılan iyi amelleri yok ettiği Kur'an'da açıkça belirtilmiştir. Bunun dışında işlenen büyük günahların, iman dahil olmak üzere bütün itaatleri geçersiz kılıp sevaplarını yok ettiğini söylemek isabetli görünmemektedir. Ancak âhirette itaatlerle mâsiyetlerin tartışacağı ve kişinin ağır gelen amellerine göre muameleye tâbi tutulacağı unutulmamalıdır. Bu anlamda bir ihbâtın kabul edilmesi mümkündür. Fakat küfre düşmeyenlerin fâsik bile olsalar gerçekleştirdikleri itaatlerin karşılıksız kalmayıp mâsiyetlerinin cezasını çektikten sonra mükâfat görecekllerinde şüphe yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ihbât", "kfr" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ihbât", "kfr" md.leri; *Müsned*, III, 137; IV, 180, 191, 360; Buhârî, "İmân", 36, "Menâkıb", 25, "Meğâzî", 38, "Diyât", 37; "Mevâkitû's-salât", 15; Müslim, "Bir", 137; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 164; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 337-338; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-makâlât*, s. 157-160, 172-173; Şeyh Müfîd, *el-'Akîl fi'uşûl'i'd-dîn*, Beyrut 1412/1992, s. 361-362; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'i'l-hamse*, s. 624-644; İbn Hazm, *el-Faṣl*, III, 220, 233; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktîşâd fîmâ yete'allak bi'l-'itîkâd*, Necef 1399/1979, s. 193-194, 205-206; a.mlf., *Temhîdû'l-uşûl fi'ilmî'l-keḷâm* (nşr. Abdülmuhsin ed-Dîn), Tahran 1362 hş., s. 268-269; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 381-391; Neseî, *Tebşîratü'l-edille*, II, 787; Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'l-Erba'in* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, s. 221-222, 230-240; a.mlf., *Muhaşşal*, Kahire, ts. (Külliyetü'l-Ezher), s. 236; a.mlf., *Mefâtiḥu'l-ğayb*, Beyrut 1410/1990, XIV, 29-30; İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, V, 294-

298; a.mlf., *Mecmû'u fetâvâ*, X, 638-639; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *el-Me'âlimü'd-diniyye fi'l-'akâ'id-i'l-ihlâhiyye*, Beyrut 1988, s. 111-112; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, İstanbul 1305, II, 232-233; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1292, s. 448-449; İbnü'l-Murtazâ, *el-Kalâ'id fi'taḥḥi'l-'akâ'id*, Beyrut 1985, s. 123-125; Seffârî'nî, *Levâmi'u'l-enuvâri'l-behiyye*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), I, 377-379; Ca'fer es-Sühbânî, *el-İhlâhiyyât* (nşr. Hasan Muhammed Meklî el-Âmilî), Gadir 1410/1990, II, 862-874; Âişe Yûsuf el-Mennâî, *Uşûlû'l-'akide beyne'l-Mu'tezile ve's-Şi'atü'l-İmâmiyye*, Devha 1412/1992, s. 338-341.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İHDÂD

(الإحْدَاد)

Kocası ölen veya kesin boşamayla evliliği sona eren kadının belli bir süre bazı davranışlardan kaçınması anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "menetmek, sınır koymak" mânasına gelen ihdâd (hidâd), fıkıhta ölüm veya kesin (bâin) boşama sebebiyle evliliği sona eren kadının evlenme yasağı bulunan iddet süresince yas tuttuğu izlenimini verecek şekilde üzüntüsünü dışa vurmasını, çevresinin yadırgayacağı şekilde memnun ve mutlu görünmekten sakınmasını ifade eder. Ancak kadının yas tutmasının hükmü, hangi durumlarda ve ne kadar süreyle yas tutacağı, bu esnada ne gibi davranışlardan kaçınacağı fakihler arasında tartışmalıdır. Hanefî ve Zeydiyye mezhebi fakihleri ve eski görüşünde İmam Şâfiî ile bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel bunu gerekli görürken bir grup tâbiin fakihî, Mâlikîler, yeni görüşünde Şâfiî ve çoğunlukla Hanbelîler gerekli görmezler; bu sonuncular arasında ihdadı müstehap kabul edenler de vardır.

Kocası ölen kadının bir süre yas tutması hemen hemen bütün toplumlarda, özellikle de Sâmi gelenekte öteden beri bilinen bir âdet olup aynı zamanda kadından beklenen insanî ve ahlâkî bir ödev olarak da görülmüştür. İslâm öncesi Hicaz Arap toplumunda kocası ölen kadın bir yıl süreyle iddet bekler ve yas tutar, bu süre zarfında küçük bir odaya veya çadıra kapanıp en gösterişsiz elbiselerini giyer, koku sürünmez, saçlarını taramaz, bu suretle tam bir matem havasına girerdi. Bir yılın sonunda belli simgesel davranışlarla yas süresinin sona erdiğini ilân eder, normal hayata dönerdi. Boşanmış kadınların ise iddet beklemesi ve yas tutması gerekli görülmezdi (Buhârî, "Ta-